

Попович Ю. В.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Бялик В. Д.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ПОНЯТТЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ ТА ТЕРМІНОСИСТЕМИ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Статтю присвячено дослідженню таких ключових питань термінознавства, як термінологія та терміносистема. У статті надаються визначення понять «термінологія», «терміносистема», з'ясовуються критерії їх розмежування чи ототожнення, визначаються підходи та погляди науковців до тлумачення вказаних понять, а також категоріальні ознаки їх виокремлення, що наявні у сучасному термінознавстві.

Термінологія є сукупністю термінів, що використовуються в тій чи іншій сфері наукового знання чи професійній діяльності для позначення її фахових понять, а терміносистема являє собою системно організовану сукупність подібних термінів. Натепер у термінознавстві є два ключові підходи до трактування цих понять та ознак їх виокремлення. Згідно з першим вони розмежовуються за критеріями свідомості – стихійності, впорядкованості – невпорядкованості, системності – асистемності. Ознака свідомості вказує на усвідомлене конструювання терміносистеми на основі тих одиниць, що віддзеркалюють впорядковану систему понять певної сфери знань чи професійної діяльності. Структура терміносистеми адекватно відображає структуру подібної сфери. Терміносистема як системне утворення формується на основі термінології відповідної галузі знань чи діяльності, актуалізованої сукупністю її терміноодиниць, що підлягли впорядкуванню, унормуванню та лексикографічній обробці.

Згідно з другим підходом визначені поняття ототожнюються або розглядаються як синонімічні. Такий підхід базується на уявленнях науковців про системність і терміносистеми, і термінології. Незважаючи на те, що системність вважається ознакою і терміносистеми, і термінології, якість її вияву в них є неоднаковою. Так, у терміносистемі її вияв є експліцитним, тоді як у термінології – імпліцитним. У межах когнітивного термінознавства поняття «терміносистема» розглядається як свідомо сконструйована система одиниць, що віддзеркалює процеси концептуалізації та категоризації фрагментів наукового знання чи професійної діяльності фахівців у певній сфері. Термінологія віддзеркалює результати впорядкування термінів у межах номінативної діяльності людини у певній сфері знання чи професійній діяльності. Саме ці критерії вважаються термінологами-когнітологами ключовими для розмежування термінології та терміносистеми.

Ключові слова: категоріальні ознаки, когнітивне термінознавство, системність, термінологія, терміносистема, терміноодиниця.

Хоча поняття «термінологія» та «терміносистема» зовсім не є новими для термінознавства, ще й дотепер у його межах точаться дискусії щодо розмежування чи ототожнення цих понять [1; 2; 6; 7; 14; 16; 18; 20], використання їх як взаємозамінних чи принаймні синонімічних [5; 17]. Цей факт і визначає мету наукової розвідки, а її завдання полягають у наданні визначень понять «термінологія» та «терміносистема», встановленні критеріїв їх розмежування чи ототожнення, з'ясуванні підходів і поглядів науковців до тлумачення вказаних понять і категоріальних ознак їх виокремлення чи розмежування, що наявні у сучасному термінознавстві.

Під термінологією розуміють сукупність термінів, що використовується в тій чи іншій сфері наукового знання чи професійній діяльності для позначення її фахових понять [15, с. 12], тоді як терміносистема вважається системно організованою сукупністю подібних термінів [15, с. 13]. Зазначимо, що у наданих дефініціях фактично визначається принаймні одна розбіжність між вказаними поняттями, а саме акцентування на ознаці системності терміносистеми. Проте не можна вважати, що термінологія є асистемною хоча б тому, що її одиниці є засобами позначення понять певної сфери наукового або професійного

знання чи діяльності, що є системними за своєю суттю, оскільки виокремилися з інших, ставши самостійними за певними критеріями.

Хотілося б зазначити, що в термінознавстві на тепер є щонайменше два підходи до розуміння понять «терміносистема» та «термінологія». Зазначені поняття розрізняються за критеріями *свідомості – стихійності, впорядкованості – невпорядкованості, системності – асистемності* згідно з першим [6; 7, с. 32–35; 14, с. 32–34]. У зв'язку з цим російський термінолог В. М. Лейчик вказує, що «під час формування терміносистем важливим є фактор усвідомленості цього процесу, тоді як термінології формуються стихійно» [7, с. 32]. Акцентуючи увагу на принципових розбіжностях між аналізованими поняттями, термінолог також відзначає, що «термінологія формується поступово, разом із відповідною галуззю знань і системою її понять, і не виступає закінченою системою; про терміносистему ж говорять лише тоді, коли система понять відповідної галузі вже склалася, а її термінологія пройшла етапи впорядкування, унормування, лексикографічної обробки» [8, с. 33]. Згідно з поглядами науковця терміносистема являє собою «результат свідомого втручання науковців у корпус термінів, які склалися стихійно в певній сфері знань чи професійній діяльності» [8, с. 34].

Внаслідок процесів впорядкування, стандартизації та систематизації термінології усуваються її недоліки та з'являється терміносистема – впорядкована множинність термінів із зафіксованими зв'язками між ними, що відображають зв'язки між термінованими поняттями. Терміносистема репрезентує фрагмент «наукової картини світу», характеризується такими рисами, як впорядкованість, відносна повнота та точність у позначенні наукових, технічних, професійних понять певної сфери.

Оскільки терміносистема *свідомо* конструюється з мовних одиниць у процесі формування положень спеціальної теорії чи галузі знань або професійної діяльності, змістова структура терміносистеми залежить від структури цієї галузі знань чи діяльності та від тієї теорії, що описує її. А. В. Суперанська розуміє *терміносистему* як впорядковану сукупність термінів, що адекватно виражає систему понять спеціальної сфери людської діяльності, між якими є обов'язковий і невід'ємний зв'язок [16, с. 62]. Між системою понять як логічною категорією та терміносистемою як мовним утворенням наявне відношення адекватності, за якого терміносистема може бути

і багатшою, і біднішою за систему понять за кількістю одиниць і характером зв'язку. С. Д. Шелов вважає *терміносистему* системою термінів, що базується на класифікації системи понять певної вже сформованої сфери знань [19, с. 24]. Отже, терміносистема, на відміну від термінології, виступає складною усталеною *системою*, елементами якої є лексичні одиниці (слова та словосполучення) певної мови для спеціальних цілей, структура якої адекватна структурі системи понять спеціальної галузі знань чи діяльності, а функція полягає в тому, щоб слугувати її знаковою (мовною) моделлю.

Відзначаємо, що вперше питання про системність термінології було порушене Д. С. Лотте [9]. Науковець вважав, що про терміносистему як сформовану систему термінологічних одиниць можна говорити лише за умов дотримання таких трьох вимог: терміносистема має базуватися на системі наукових (технічних) понять тієї галузі чи сфери, яку обслуговують її одиниці; ознаки чи поняття, що термінуються, необхідно виокремлювати, базуючись на класифікаційних схемах; терміни, що належать до однієї терміносистеми, мають відображати спільність термінованих понять та їх специфічність [9, с. 32].

У науковій праці В. Є. Брінгевич ідеться про наявність мікротерміносистем як однієї з головних ознак сформованої термінологічної системи [1, с. 26]. Важливо враховувати й ознаку сталості у разі відносної відкритості терміносистем: ця ознака дає змогу говорити про семантичну еволюцію всередині однієї системи. Але головною ознакою будь-якої терміносистеми, що впливає із самої назви, є системність сукупності її термінів.

Теоретичні обґрунтування системного підходу у мовознавчих дослідженнях детально викладаються також у працях І. В. Харитонової, яка окреслює загальні характеристики системи взагалі: подільність системи на складові елементи (ієрархічність); наявність між елементами зв'язків, які забезпечують цілісність системи (організованість); закономірний характер зв'язку між її елементами [18, с. 88]. Л. В. Івіна виокремлює в своїй науковій праці такі ознаки терміносистем, як: наявність гніздових конструкцій; синонімічність; самостійність термінів системи; цілісність і повнота терміносистеми [5, с. 78].

Окрім науковців також говорять про наявність у терміносистемі термінополів, що вказує на системність терміносистеми [12; 13; 20]. Системність організації термінології віддзеркалюється в системності її понятійних полів. Значення будь-якої

лексичної одиниці існує не ізольовано, а в певному співвідношенні зі значеннями інших слів того поля, до якого вона належить.

На думку Л. В. Морозової, «термінополе – це уніфікована із системної точки зору багаторівнева класифікаційна структура, що об'єднує терміни сфери однорідної професійної діяльності» [12, с. 46]; «це суворо, логічно послідовна ієрархія зв'язків між термінами конкретної термінологічної системи на основі їх абсолютних показників – наукових дефініцій, які репрезентують логіко-понятійні відносини у відповідній галузі знання» [13, с. 47].

Під термінологічним полем розуміють своєрідну, штучно окреслену сферу існування терміна, в межах якої він володіє всіма ознаками, що властиві цій одиниці (терміну) [5, с. 48]. Поле для термінологічного поняття є системою понять, до якої воно належить, а для терміна-слова полем є та сукупність інших термінів-слів, з якими він взаємодіє у межах такої фахової мови, на базі якої формується сам і на які впливає своєю мовною нормою [5, с. 49].

Згідно з *другим підходом*, який наявний у сучасній лінгвістичній літературі з приводу питання співвідношення понять «термінологія» та «терміносистема», вони ототожнюються науковцями чи вважаються синонімічними. Так, наприклад, Е. Ф. Скороходько вважає ці поняття синонімічними: «Сукупність термінів, які належать до певної галузі науки, техніки або іншої сфери людської діяльності, утворюють галузеву термінологію або термінологічну систему» [15, с. 65]. «Термінологія – система знаків спеціальної сфери діяльності, ізоморфна системі її понять, яка обслуговує її комунікативні потреби. Терміносистема – це термінологія, у якій експліцитно представлені її системні властивості. Термін – елемент термінології (терміносистеми)» [11, с. 129].

Російський термінолог В. О. Татаринів зауважує: «Як би не називалася сукупність термінологічних одиниць, що обслуговує ту чи іншу галузь, сферу знання та людської діяльності, ці одиниці являють собою взаємопов'язаний набір термінологічних одиниць, які перебувають у певних системних відносинах» [17, с. 12]. Термінологіям не слід повністю відмовляти в системності, наділяючи подібною характеристикою лише терміносистему. Саме слово «терміносистема» виникло в науковій лінгвістичній літературі в ХХ столітті під впливом тотального поширення системного підходу та використання методів системного аналізу. Виходячи із такого стану речей, вважається нераціо-

нальним закріплювати за словом «термінологія» її розуміння як сукупності термінів, що формуються асистемно та абсолютно стихійно, а за словом «терміносистема» – суворо впорядкованої сукупності термінів» [17, с. 13].

Подібна точка зору базується на тих фактах, що, по-перше, будь-яка неорганізована та невпорядкована сукупність термінів конкретної сфери чи галузі знання складається з термінів, які певним чином пов'язані між собою, при цьому неважливо, чи має такий зв'язок свідомо сформований чи випадковий характер; по-друге, цей зв'язок об'єднує елементи в сукупності визначеної форми, що називається по-різному залежно від якості елементів, які входять до неї; по-третє, оскільки в подібній сукупності є зв'язок між елементами, то неминучим є прояв певних закономірностей та, відповідно, існування часового та просторового порядку цих елементів.

Цю точку зору поділяють також Б. Н. Головін, Р. Ю. Кобрін, вважаючи, що «термінологія системна перш за все тому, що системним є світ і сама дійсність, окремі сфери якої вона, термінологія, обслуговує та позначає» [3, с. 13]. Проте далі науковці підкреслюють необхідність розмежовувати термінології «вільні та кодифіковані» [3 с. 18]. Цю думку згодом уточнює Р. Ю. Кобрін, відзначаючи, що «термінологія є системою, але її системні якості представлені імпліцитно, на відміну від термінологічної системи, де системні якості виражені експліцитно» [6, с. 9]. Вважаючи термінологію сукупністю реальних термінологічних одиниць, науковець розглядає терміносистему як формалізоване представлення подібної сукупності [6, с. 10].

Новий акцент у багаторічну дискусію науковців про співвідношення понять «термінологія» та «терміносистема» привнесло *когнітивне термінознавство*, з позицій якого терміносистема визначається як «складна концептуальна структура знання про ту чи іншу професійну сферу дійсності, операції, що відбуваються в когнітивній системі людини в процесі сприйняття та породження нею професійного мовлення» [4, с. 12].

У межах когнітивного термінознавства Л. О. Манерко визначає терміносистему як «сукупність термінів, що свідомо конструюється та виявляється за посередництвом категоризованої і концептуалізованої інформації на основі логіко-понятійних, когнітивно-мовних, дискурсивних та власне термінологічних вимог» [10, с. 642]. Виходячи з цього, науковець вважає, що знак рівності між визначеними поняттями ставити не можна, оскільки поняття «термінологія» має відношення

до діяльності із впорядкування термінів, що здійснюється в межах процесу номінації термінованих понять, тоді як «терміносистема» пов'язана з класифікаційною діяльністю, спрямованою на сортування та квантифікацію відносин між термінами через поняття, позначені ними [10, с. 642–643].

Отже, термінологія, на думку науковця, являє собою вербалізований результат когнітивної діяльності фахівця, пов'язаний з осмисленням і засвоєнням ним професійного досвіду [10, с. 643]. Терміносистема певної сфери знання/діяльності є своєрідним відображенням того, як фахівець концептуалізує (осмислює та виокремлює), категоризує (відносить до певної категорії, класу) та впорядковує фрагменти дійсності певної наукової, технічної чи професійної сфери, які її елементи для нього є релевантними, найбільш значущими. Слідом за Л. О. Манерко та іншими науковцями, що розмежовують поняття «термінологія» та «терміносистема», дотримуємося подібної точки зору, що вважається панівною в сучасному термінознавстві [2; 4; 7; 10; 20].

Термінології вважаємо джерелами формування терміносистем. І термінології, і терміносистеми не можуть бути відірвані від свого субстрату – природної мови, на базі якої вони існують. Специфіка подібних сукупностей термінологічних одиниць полягає в тому, що вони являють собою структурні частини лексичної системи мови для спеціальних цілей, які надстроюються над мовою природною, обслуговуючи певну спеціальну галузь знань чи діяльності (наукову, технічну, виробничу сферу). Подібну думку підтверджує і В. М. Лейчик, вважаючи терміносистеми конструктами, що «фігурують не в природних мовах, а в їх функціональних різновидах, які називаються мовами для спеціальних цілей» [7, с. 153].

Терміносистема формується на певному етапі розвитку конкретної сфери наукового, технічного чи професійного знання, коли вже створено його наукову теорію, позначено його об'єкти та зв'язки між ними. Під час формування теорії, що описує цю сферу, або конструюється її терміносистема, або впорядковуються термінології, що склалися стихійно на початку формування теорії, перетворюючись на терміносистему в результаті уніфікації термінологічних варіантів, досягнення мінімального ступеня їх варіативності (напр., свідомому скороченні чи усуненні синонімії, багатозначності), впорядкування, унормування, лексикографічної обробки терміноодиниць. На відміну від інших мовних підсистем, терміносистема утворюється в ході свідомого відбору термінів із лексичних оди-

ниць природної мови. Від новоствореної термінології та інноваційної лексики терміносистема відрізняється також впорядкованістю, зафіксованістю в стандартах, межі яких чітко визначені.

Таким чином, поняття термінології та терміносистеми не здобули однозначного трактування в сучасному термінознавстві. Це зумовлене тим, що визначені поняття розглядаються науковцями з різних позицій, що базуються на різних теоретичних засадах. Проте натепер наявні загалом два погляди термінознавців на вказані поняття. Згідно з першим вони розмежовуються за критеріями свідомості – стихійності, впорядкованості – неупорядкованості, системності – асистемності. Подібні критерії розмежування є фактично категоріальними ознаками терміносистеми та термінології, що й визначають їх виокремлення та розмежування. Ознака свідомості вказує на усвідомлене конструювання терміносистеми, що здійснюється на основі одиниць, що віддзеркалюють впорядковану систему знань чи професійної діяльності та її понять. Структура терміносистеми адекватно відображає структуру системи понять спеціальної галузі знань чи діяльності. Терміносистема як системне утворення формується на основі термінології відповідної галузі знань чи діяльності, актуалізованої сукупністю її терміноодиниць, внаслідок їх впорядкування, унормування та лексикографічної обробки. Згідно з другим поглядом визначені поняття ототожнюються науковцями або розглядаються як синонімічні. Такий погляд базується на тому, що і терміносистему, і термінологію вважають системними утвореннями, оскільки системною є галузь знань чи професійної діяльності, поняття якої вони позначають, а також зв'язки між терміноодиницями, що формують і термінологію, і терміносистему. Незважаючи на те, що системність вважається ознакою і терміносистеми, і термінології, якість її вияву в них є різною. Так, у терміносистемі її вияв є експліцитним, тоді як у термінології – імпліцитним. У межах когнітивного термінознавства поняття «терміносистема» фактично розглядається як свідомо сконструйована система одиниць, що віддзеркалює процеси концептуалізації та категоризації фрагментів наукового знання чи професійної діяльності фахівців у певній сфері. Термінологія віддзеркалює лише результати впорядкування термінів у межах номінативної діяльності людини у певній сфері наукового знання чи професійної діяльності. **Перспективи** подальших досліджень вбачаємо в аналізі структурно-семантичних особливостей галузевих термінологій та терміносистем.

Список літератури:

1. Брингевич В. Е. Терминология и терминосистема: различия и способы создания. *Вестник Пятигорского государственного университета. Серия «Лингвистика»*. 2011. № 38. С. 24–31.
2. Голованова Е. И. Введение в когнитивное терминоведение : учебное пособие. Москва : ФЛИНТА, 2011. 224 с.
3. Головин Б. Н., Кобрин Р. Ю. Лингвистические основы учения о терминах. Москва : Высшая школа, 1987. 104 с.
4. Гринев С. В. Когнитивное терминоведение. *Научно-техническая терминология*. 2002. Вып. 1. С. 11–15.
5. Ивина Л. В. Лингвокогнитивные основы анализа отраслевых терминосистем. Москва : Академический Проект, 2003. 304 с.
6. Кобрин Р. Ю. О понятиях «терминология» и «терминологическая система». *Научно-техническая информация*. 1995. Сер. 2. № 8. С. 8–12.
7. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура. 3-е изд. Москва : Издательство ЛКИ, 2007. 256 с.
8. Лисиченко Л. А. Багатозначність у лексико-семантичній системі: структурний, семантичний, когнітивний аспекти. Харків : Видавнична група «Основа». 272 с.
9. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии: Вопросы теории и методики. Москва : Просвещение, 1961. 158 с.
10. Манерко Л. А. Терминоведческая наука XX столетия. *Горизонты современной лингвистики*. 2009. № 7. С. 641–650.
11. Маринова Е. В. Терминология и терминосистема: критерии рассмотрения. *Вестник ННГУ. Серия «Филология»*. Вып. 1 (6). 2005. С. 127–132.
12. Морозова Л. В. Дефиниционное описание терминопоя. *Проблема структуры английского языка : ученые записки Калининского гос. пед. ин-та*. 1970. С. 45–63.
13. Морозова Л. В. Теория и практика построения терминологических полей. *Терминоведение*. 1996. № 1–3. С. 49–54.
14. Панык Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство. Львів, 1994. 216 с.
15. Скороходько Е. Ф. Питання перекладу англійської технічної літератури (переклад термінів). Київ : Вид-во Київського університету, 1963. 91 с.
16. Суперанская А. В. Общая терминология: вопросы теории. Москва : Наука, 1999. 243 с.
17. Татаринов В. А. Общее терминоведение. Москва : Московский лицей, 2006. 528 с.
18. Харитонов И. В. Теоретические основы системного исследования языка : монография. Москва : Прометей, 2003. 106 с.
19. Шелов С. Д. Теория терминоведения и терминологическая лексикография: соотношение в терминологической базе знаний. *Scripta linguisticae applicatae. Проблемы прикладной лингвистики* : сб. статей / под. ред. Н. В. Васильева. Москва : Азбуковник, 2004. Вып. 2. С. 20–42.
20. Cabré M. T. Theories of Terminology: Their description, prescription and explanation. *Terminology*. 2003. No. 2. P. 163–199.

Popovych Yu. V., Balyk V. D. DIFFICULTIES AND WAYS OF TRANSLATING OF SOCIAL AND POLITICAL CULTURE-BOUND WORDS

The article is devoted to the study of such key notions of terminological studies as terminology and terminological system. The definitions of the notions of “terminology”, “terminological system” are given, the criteria for their differentiation or identification are viewed in it, approaches and views of scholars concerning their interpretation and categorical qualities of their differentiation, existing in modern terminology are analyzed in the article.

Terminology is a set of terms used in a particular field of scientific knowledge or professional activity for designation of its notions. Terminological system is a systemically organized set of such terms. Two main approaches of their interpretation exist in terminological studies nowadays. According to the first approach, they are differentiated on the basis of such criteria as consciousness – spontaneity, order – disorder, systematicity and its absence. Consciousness reveal such a characteristic of a terminological system as its conscious forming which is made on the basis of those units that reflect an ordered system of notions of a particular field of knowledge or professional activity. The structure of any terminological system reflects the structure of such a field. The terminological system as a systemic creation is formed on the basis of the terminology of the corresponding field of knowledge or activity, actualized by the set of its terminological units, subjected to ordering, normalization and lexicographic processing.

According to the second approach existing in modern terminological the above-mentioned notions are viewed as synonymous. This approach is based on ideas of scholars about the systematicity of terminological

systems and terminologies. Despite the fact that systematicity is considered to be an inherent characteristic of both notions, the quality of its revealing in them is not the same. It is revealed explicitly in terminological systems and implicitly in terminologies. In cognitive terminology the notion of terminological system is viewed as a consciously constructed system of units that reflects the processes of conceptualization and categorization of fragments of scientific knowledge or professional activity of specialists in a particular field. Terminology reflects the results of ordering terms in the nominative activity of a person in a particular field of knowledge or professional activity. These criteria are considered to be key ones for differentiating terminologies and terminological systems by terminologists-cognitologists.

Key words: *categorical features, cognitive terminological studies, systematicity, terminology, terminological system, terminological unit.*